Erindringer om M. Goldschmidt

Forord til den elektroniske udgave

Dette verk av **Nicolaj Bøgh** (1843-1905) er digitalisert 2013 av det Kongelige Bibliotek i København og tilpasset for Projekt Runeberg i juni 2013 av Ralph E.

I mine senere Drengeaar mødte jeg ikke sjeldent paa Gaden en lille Mand, som gik hurtig, med smaa, energiske Skridt, og som jeg maatte lægge Mærke til paa Grund af det ualmindelig fixerende Blik, hvormed han saae paa mig. Jeg kunde nok forstaa, at denne Mand var en usædvanlig skarp Iagttager. Det varede ikke længe, inden jeg fik at vide, at det var Goldschmidt. Langt senere hen i mit Liv traf jeg ham i et Middagsselskab, og med det samme kjendte Blik iagttog han her Alle rundt om Bordet. Da vi vare komne noget frem i Maaltidet, mødtes vore Øjne, og der gik nu et meget venligt og mildt Udtryk over hans Ansigt, idet han sagde til mig, der slet ikke var forestillet for ham: »Skal vi To ikke drikke et Glas med hinanden?« Da han om Aftenen skulde afsted, tilbød han mig at kjøre med sig, og snart besøgte han mig i mit Hjem. Fra den Tid af saas vi jevnlig.

Det er den humane Imødekommenhed, som lyserfrem af det, jeg lier har fortalt, og som jeg famlt karakteristisk for Goldschmidt. Han var ikke meget befængt med Aandsaristokrati, han indlod sig gjerne med Personer, der i aandelig Udvikling stod langt under ham, han holdt af Mennesker. Jeg erindrer, at han engang besogte mig og i min Stue traf en ung Mand, som var jevnt opdragen og ikke havde særlig littcrairt Begreb. Goldschmidt indlod sig meget med ham og spurgte snart, om vi ikke alle Tre skulde gaa ud at spadsere sammen, for saa taler man saa godt med hinanden Under vor Vandring anstrengte han sig øjensynlig for at gjore Alt, hvad han sagde, ret forstaaeligt for den Unge; det var, som jeg hørte hans egne Ord i »Arvingen«: »Man omgaas ikke Aander af nogcnsomhelst Art uden at paadrage sig en Forpligtelse. Da det nu tilmed var en brav Fyr, han havde for sig, knyttedes han til ham i den Følelse, at »alle honnette Folk ere i Familie.«*)

Men saaledcs havde Goldschmidt ikke altid været. Han sagde selv**): Min Arrogance i Ungdommen grænd-sede til det grovt Uforskammede; jeg vikle. Alle skulde anse min Person for hellig. Nu troer jeg, jeg er imødekommende mod Alle, jeg indlader mig med Enhver, jeg fordrer ingen Aandrighed men til jevnlig Brug vil jeg kun omgaas Faa.«

Der var i Aarenes Lob foregaaet en meget stor Korandring med Mennesket Goldschmidt. Han selv sagde engang i 18S3: Hvor har jeg dog forandret mig! Jeg tænkte paa det idag, da her skulde gjøres Noget i Stand i min Lejlighed. I min Ungdom Hyttede jeg ind i Løvstræde; Værten havde restaureret hele

•) For at undgaa tiel Tnettende «»g for at »parti l'lade, undlader jeg i det Følgende, hver Gang jeg citerer Guldsehmidt, at anføre Kilde* »tedet, medens jeg paa deu anden Side indeetaar for Citaterne* i'aalidelighcd.

**) Naar jeg citerer lioldachiuidUi mundtligt- Ord, ere dis*o korrekte, d* jeg hurtigst muligt efter at have hort dem har nedskrevet demLejligheden til mig og kom saa og spurgte: Er det Mere, De ønsker?' Ja, jeg vilde nok have Dobbeltdøre fra mit Værelse ud til Trappegangen. Det vil rigtignok blive vanskeligt-, svarede Værten.

Ja, saa kan det ogsaa være det Samme, for jeg Hytter alligevel om et halvt Aar«, svarede jeg. Tænk, sikken cn Hensynsløshed! Nu kunde jeg umuligt have op-, traadt saadan. Nu søger jeg at være høflig og hensynsfuld ja, jeg maa være det efter min Eifaring«.

Det var Goldschinidt fra Korsartiden, der optraadte saa affejende*). Han har selv fortalt mig, at det kostede ham

en uhyre Anstrengelse at arbejde sig fra sin daværende Negativitet over i det Positive; men han følte, det maatte ske, hvis han ikke skulde gaa tilgrunde som Menneske. Han lagde Beslag paa alle sine gode Kræfter for med dem at overvinde- de mindre ædle. Han tog fat paa Digtningen. Han taler af Erfaring, naar han i Hjemløs« siger: »Det Digterværk, dermed Originalitet og ærlig Stræben udgaaer fra en Personlighed, er et Spejl, hvori han kan se sig selv, og derfor kan Poesien, forbunden med Selvkritik, blive et væsenligt Middel til et Menneskes sande Udvikling, den uædle, med Galleriet koketterende Poesi derimod hans fuldstændige Ruin.« Et alvorligt Selvarbejde begyndte for ham. Han sagde paa den Tid (ogsaa i »Hjemløs«): »Vor Opgave er at opdage Gud, især indeni os selv. Have vi gjort det, saa skulle vi rykke end højere

*) Dengang regnede imiu ham for en farlig Person. Politiinapekteur Hertz, som da var Politibetjent, fortalte Lam i en senere Periode, at han altid havde været under Politiets Opsyn, man vidste altid, hvor han var eller hvad han foretog sig, man vilde saa gjeme have grebet ham i noget Utilbørligt. Det var den forhadte Goldschmidt. Han blev dog efter eget Sigende aldrig chikaneret, han følte aldrig Polks personlige Had. Kun een Gang, da han sad i et Telt i Cliar-lottenlund, blev der udenfor banket paa hans Skygge, der tegnede sig paa Teltlrerredet. Det var en Forfatter, der y trede sig paa denne M:»ade.op Dg komme til at se ham. Ilan aandede sig ind i os og blev dulgt. V'ort Liv ligner derfor hin Leg, hvor Noget er skjult i Værelset, og hvor en Dame sidder ved Klaveret og vejleder den Søgende. Fjerner han sig for meget fra det Skjulte, saa tier Musiken; jo tnere han nærmer sig, desto hojerc stiger Musiken, indtil den ender med en Fanfare.« Denne Søgen om Gud gik gjennem hans Liv. Et Bevis derfor har man i hans efterladte Gamle- og Nye Testamente: de ere saa fulde af Mærker og bære et saa uomtvisteligt Vidnesbyrd om, at deres Ejer har gransket dybt paa dette Omraadc, at de i saa Henseende have stort Værd. Goldschmidt var en overordenlig bibelkyndig Mand; man forbausedes over hans Lærdom i denne Ketning, og faa Præster turde vistnok her stille sig ved hans Side. Engang sagde han til mig: De aner ikke, hvilken Gave De uforskyldt har faaet derved, at De er blevcn døbt som Lille; De har faaet Aanden, og tlen har virket i Dem Det har jeg ikke faaet paa den Maade. Han agtede i højeste Grad det at være Kristen, og han sagde, at det er en stor Synd, hvis en Døbt ikke er troende Paa Tryk har han sagt: At elske sine Fjender er den højeste, mest smertefulde og triumferende Opgivelse af sin Personlighed for Guds Skyld. Det er selve Korsfæstelsen. Og det er det evig Beundringsværdige, at Kristus ikke blot som Moses var Ordet og Loven, men ogsaa Handlingen. Fortællingen om ham kan aldeles ikke være Digt, Menneskene kunne ikke digte noget Uoplevet, der i den Grad griber med Sandhedens Magt« Til mig har han i 1885 sagt: Jeg troer ikke paa Kristus som Sonofferet for Menneskene, men som Guds Søn. der ikke selv er Gud, altsaa saa-ledes som vi Alle er Guds Sonner, men paa den anden Side saaledes, at han har været Idealet af det at være Guds Søn. Det mente ogsaa Herder, Bunsen og Flere.

En Formiddag mødte jeg langt ude paa Gamle Kongevej Goldschmidt. Han var ualmindelig opromtog foreslog, ;it vi skulde spadsere sammen. Snart fortalte han mig, at han, lige inden han gik fra sit Hjem, havde ha\t Besøg af en ung Korfatter, hvis Navn han ikke nævnede, men som havde været hos ham for at faae hans Dom om en Bog, Vedkommende havde udgivet. Der havde da fundet følgende Samtale Sted:

Goldschmidt: Der er intet Ideal i den Bog

Forfatteren: Ja, hvad er Ideal«?

G.: Det er det, der peger opad.

Forf.: Troer De da, der existerer noget Saadant?

G.: Har De da aldrig förnummet det? Vær De glad, at De er født som Kristen og er bleven døbt.

Forf.: Troer De da paa Kristendommen?

G.: Kjender De i hele Historien nogen saa ophøjet Person som Kristus, Nogen, hos hvem De i Alt kan finde Raad og Svar saaledes som hos ham, Nogen, som De i den Grad atter og atter kan komme tilbage til og blive fyldt med en saadan Beundring for, at De kunde falde ned og tilbede ham ?

Forf.: Men De er jo Jøde!

G.: Maaske dog mere Kristen end De. De staaer for en synthetisk Jøde; jeg bygger op, sætter sammen og troer paa det Højeste. Tag De Dem iagt for de skeptiske Jøder! De er Tidens Kræftskade, de arbejder os Undergangen imøde, de vil berøve Dem Deres Livs bedste Eje.

I Forbindelse hermed kan jeg meddele, at da jeg kort før hans Død fortalte ham om en Person, der med stort Mod gik en livsfarlig Operation imøde, sagde han: Er Vedkommende religieus?- Ja'

»Det er Sagen! Ellers er Sligt ugjorligt. Religion eller ogsaa til Slutningen Fortvivlelse!«

Goldschmidt var en ærlig og oprigtig Sandhedssøger. Han følte, at »naar man nærer Sjælen med Sandhed og Retfærdighed, saa voxe dens Vinger.« Sandhed var det, der bragte ham til at være Videnskabsmand, og for ham som Digter var selve »Skjøn-heden en Korm for Sandheden. i Ægypternes gamle Myther og Sagn sogte han Skjonheden og Sandheden i Forening, og han, der havde Hakket rundt i saa mange af Aandens Egne, tog saa at sige fast Bopæl her. og inan fandt ham næsten altid hjemme i denne Bolig. Det var undertiden trættende, saa meget og saa vedholdende som han talte om sin Nemesislære. Een Gang er han hleven heftig imod mig; det var, da jeg sagde, jeg troede, han kunde gjore mere Gavn ved at være Digter end ved at skrive om Nemesis. Han udbrud da, at jeg havde intet Begreb om den Rolle, Nemesisideen spillede i hele Verdensudviklingen og i Fremtiden vilde komme til at faae. Men om saa kun ti Mennesker forstod hans Virksomhed i denne Ides Tjeneste, var det ham nok, skjondt det havde ærgret ham at mærke, hvor liden Interesse de Danske havde derfor; ja, vore offentlige Bibliotheker manglede endog Hovedværker til Afbenyttelse for Den, der vilde studere denne Ides Historie, saa man maatte rejse til Oxford for at skaffe sig Oplysninger. Jeg troer virkelig, at han to Gange i dette Øjemed gjorde en saadan Rejse til det nævnte Universitet. Han hævdede, at han lige fra sin Ungdom som Forfatter havde været i denne Ides Tjeneste. Og deri kunde han vel have Ret. Saaledes skriver han i Iljerr'.os*: >Der er i Tilværelsen en overskydende Sum al Kjæriighed, som gjor, at vi lonnes lidt mere, end vi menneskelig talt have fortjent, og straffes lidt mindre, end vi have fortjent, og deraf opholdes Verden Kjær-lighedens Fond bliver aldrig tomt; fra alle Veje. selv de forfærdeligste, er der Adgang til det, og dette synes mig Verdens storste Under. Men jeg har i den moralske Verden aldrig ved Siden af denne Formildelse som vi fra den menneskelige Retfærdigheds Standpunkt maa kalde det kunnet opdage det ringeste Vilkaar-lige; tvertimod synes mig Alt, hvad der angaaer vor Sjæls Udvikling, Frelse eller Fortabelse, at bero paa den uryggeligste Gjengjældelseslov, paa det OndesSkadelighed for Den. der tænker, taler eller handler ondt, og det Godes Gavnlighed. 1 den Henseende kunne vi aldrig være i Tvivl. Eet kjende vi visselig ikke: Tilblivelsen og dens Modstykke: Døden. Men imellem disse to Yderpunkter er Alt fast og sikkert: en Verden paa det Inderligste og Fineste gjennem-tra-ngt og gjennemvævet af en moralsk Lov.

I vel omtrent den sidste Snes Aar af sit Liv arbejdede Goldschmidt næsten uafbrudt med denne Nemesis-lde. Han sagde: Haardnakkethed er et af mine væsen-ligste Karaktermærker. At blive ved med Fordybelsen i den samme Ting uden Afbrydelse, uden Forfriskelse ved Afvexling, det er mig eget. Havde jeg ikke Andet end en stor Sten at bearbejde, saa blev jeg ved dermed, til den var horet igjennem. Derfor giver jeg mig saa ihærdig af med min Nemesisopgave.« Han skrev som bekjendt paa en Bog, der ganske anderledes end anden Del af »Livs Erindringer og Resultater-* skuldre koncentrere og præcisere hans Studium og Opfattelse af denne Sag. Jeg kom op til ham en Dag, vel omtrent Kl. 2. Han sad ved sit Skrivebord. Strax efter at jeg var kommen ind, sagde han: »Hør nu, kan dette siges kortere?« Han oplæste saa vel omtrent hvad han havde skrevet paa en Side i Oktav. »Jeg troer ikke, det kan siges kortere«, svarede jeg. »Jo, vist kan det saa,« afbrød han, »og jeg har nu siden imorges siddet og baxet med det. Nu har jeg 21 Gange skrevet den Bog om, og den er endnu ikke kort nok . Han viste mig da, at den oprindelig var skreven paa Fransk og en Del af den var trykt, men saa konfiskerede han det Hele, fordi han ikke havde faaet sagt netop det, han vilde. Snart efter tilføjede han: »Jeg bekvenimer mig neppe nogensinde til at udgive den Bog, fordi Ingen vil forstaa den som jeg, Ingen vil læse den med Gemyt eller se, at dens Forfatter med rørt Sind er gaaet helt op i den, saa at han slet ikke veed, hvad hans Liv vilde været blevet til, hvis han ikke havdeh;ivt den at udarbejde. I saa Henseende staaer jeg ganske uden Rapport til Publikum; derfor beholder jeg helst Bogen, fordi Ingen har den saa kjær som jeg. Folk beskæftiger sig med helt andre Ting, og Faa er alvorlige nok til at gjennemleve, hvad den fordrer; men jeg, som er gammel, lever for at klare mig Livets Hovedstrømning

og Døden; saa trækker man sig tilbage fra Verden og kommer til at fordybe sig i Neme-sisidcen Nu findes denne Bog efter ham, og da han har bestemt, at intet Ufærdigt af ham maa trykkes, kommer den sagtens aldrig til at foreligge Offentligheden Den vil altsaa ikke forøge hans Berømmelse! alligevel kommer jeg ved den til at tænke paa et Ord af ham: Ingen Mand er bleven stor og beromt, uden fordi hans Sjæl fandt Hvile i en Sag, troede paa den, vovede Livet paa den

Efterat han var gaaet ganske op i Nemesisideen, gav han sig egenlig kun af med at skrive Fortællinger, for saa vidt disse illustrerede den omtalte Ide. Andre kunde og turde han, moralsk taget, ikke overgive til Verden, thi andre vare ham ikke ideelt sandfærdige; kom de derimod ind under den omtalte Kategori, vare de ham strax interessante. Som Exempel herpaa Følgende. Goldschmidt var i Besog paa Askov Folkehøjskole. Ved Middagsbordet sad han ved Siden af Forstanderen Ludvig Schroder, og denne sagde da: »De fik Hvidkaalssuppc igaar og Hvidkaal idag; kan De holde det ud?' Goldschmidt svarede: Jeg holder meget af Hvidkaal; men forresten skal jeg engang fortælle Dem en Historie om, hvordan jeg kom til at spise Hvidkaal i et Kloster Om Aftenen \ar der selskabelig Sammenkomst paa Skolen, der blev spillet og sunget, og da kom en Elev hen til Goldschmidt og sagde: Hvor det var dejligt, naar De nu vilde læse en af Deres Ting op for os Goldschmidt svarede: -Det ligger slet ikke for mig at læse op. Schrøder kom i det Samme til og sagde: Men fortæl os da Noget'Goldschmidt: Hvad skulde det være ? Schrøder: ^Fortæl os om, hvordan De kom til at spise Hvidkaals-suppe i Klosterets Ladgaa! svarede Goldschmidt, og han stillede sig nu op foran Klaveret og fortalte. Da han havde endt, kom en ældre Præsteenke hen til ham og sagde: "Men det var jo en Nemesishistorie!» Nu saae han den selv i et andet Lys, den fik større Interesse for ham. og det varede kun ganske kort, inden han nedskrev den, som den nu findes i -Fortællinger og Virkelighedsbilleder« fra 1883, Side 307, under Navn 1 en Bjergegn

Som sagt: alle lians senere Historier vare efter hans eget Skjon Nemesishistorier. 1 Maj r886 sagde han en Dag til mig: Hvad skal jeg kalde et nyt Bind Fortællinger? Hvorfor ikke ligefrem »Nemesishistorier?« Da svarede han : Der seer man Forskjellen mellem Dem og mig! Kan De da ikke forstaa, at naar en Forfatter i den Grad som jeg er gaaet op i Nemesis-ideen, saa maa Alt, hvad han skriver, blive Udtryk for den; men det fremtræder ganske ubevidst, aldrig sagt heltud, og derfor vilde jeg aldrig uden Plumphed kunne give mine Fortællinger Navnet Nemesishistorier-.

Goldschmidt sagde, at det var fuldkomment faktisk, naar han kaldte de Heste af sine Fortællinger »Virkelighedsbilleder . Som Exempel anførte han: En anonym Dame blev ved med at sende ham beundrende Breve og Digte, i hvilke hun udøste sit Hjerte for ham. Til-sidst bad hun ham, hvis han havde saa megen Interesse for hende, at han vilde værdige hende at gjøre hendes personlige Bekjendtskab, da at indrykke et Avertissement i Illustreret Tidende« og derigjennem kalde paa hende. Goldschmidt satte sig til at forfatte Avertissementet; men inden han vidste et Ord af det, omformedes det Hele novellistisk, og snart var Den flyvende Post skreven.

Hans efterladte Fortælling Næsten et Geni er fremkommen udelukkende derved, at han paa en atsim \ftenturc, idet han vilile gaa ind ad sin I lusdur paa GI. Kongevej, horte En, der raabte med Aal, men standsede midt i Raabet, fordi Stemmen knak Den l.yd Aa-aal- kunde Goldschmidt ikke faae ud af sine Uren, for Historien var bleven til.

Mendel Hertz- (Fort. og Virkelighedsbilleder 18S3 S 2691 fremstod, da han engang paa sin Fødselsdag i en vemodig Stemning modtog et nydeligt lille Brev ; strax samme Dag nedskrev han Fortællingen.

»En polsk Kongesøn«, den forste af Kjærligheds-historier fra mange Lande-, sprang frem en Dag, da han havde spist Fisk til Middag og efter Bordet lagde Mg paa sin Sofa for at sove. Lige idet han hvilede sit Hoved paa Puden, stod den hele Historie for ham, han rejste sig og nedskrev den, j^inskc som den nu er trykt

Selv en Historie som den om Munken og Nonnen 1 1’adua (Kjærlighedshistorier , istc Udg. S i6t beteg-nede han som noget Selvoplevet.

En Dampskibstur (Fort. og Virkelighedsb. 1885, S. 3491 er oplevet ganske som den staacr fortalt Morgenen efter Drømmen, som er skildret i Fortællingen, og som Goldschmidt virkelig havde havt, gik han fra Marienlyst til

Aalsgaard for der at besoge nogle Be-kjendte Han traf ikke dem, kun deres 13 i4aarige Datter. Hende bad han om Lov til at hvile sig. I)a tog han et Stykke Papir, som laa paa Bordet, og skrev ned, hvad der nu er trykt.

Den Vægelsindede paa Graahede havde han lagt Planen til paa en Rejse i Jylland, men kunde ikke linde paa en passende Slutning. Jeg troer, det var i en jydsk Præstegaard, han var i Besog, og han skulde netop til al kjøre bort Der blev spændt for, og han stod da og talte med en gammel Dame illuset. Kan De give mig en god Slutning til min Fortælling? spurgte han. 'Och Gud, hvor skulde jeg kunne det! svarede hun, »jeg er desuden saa opfyldt afen Historie, som i disseDage er foregaaet her i Sognet, De kan tænke Dem, her er en Mand, som er gaaet saa vidt, at han, da han ikke kunde faae sin Kone til at lystre, har spændt hende for Ploven og ladet hende trække den. Tak skal De ha'e«, udbrød Goldschmidt, nu har jeg Slutningen!«

Læser man Goldschmidts Boger, vil man faae det Indtryk, at Formen er stærkt affilet, at han har arbejdet længe paa den fuldendte Stil. Han forsikrede, at han i Almindelighed skrev Alt lige ned, som han lod det trykke, uden at rette derpaa. Jeg udtalte min Forundring derover, og han opfattede det som Tvivl.

Lad os tage »Kjærlighedshistorier eller de Heste af »Smaa Fortællinger , sagde han, de er lige nedskrevne, som de foreligger paa Tryk; det har været mig umuligt senere at faae mig Ul at rette paa Formen. Og saadan har det igrundcn altid været. Det vil man i Bogtrykkeriet hos Bianco Luno kunne bevidne fra den Tid, jeg udgav »Nord og Syd« og de der fik mit Manuskript friskt fra mig der var ingen Rettelser deri. Jeg tænker det blot nøje igjennem først; enhver Figur, jeg skildrer har jeg gaaet omkring og betragtet fra alle Sider; jeg vil ikke se ham flad, jeg vil se ham som et Billed-huggerværk; men saa er jeg ogsaa sikker saa skriver jeg ned.« Hans Manuskripter viste i de senere Aar som oftest Blyantsskrift. Det var mest paa Spadsereture, at Værkerne fødtes, og de bleve saa godt som alle nedskrevne i hans Stue, næsten aldrig derimod paa Rejser. Som Undtagelse fra denne Regel kan nævnes »Paolo og Giovanna«; han drog rundt i Italien, til han fandt et Sted, hvis Stemning svarede til den, han vilde lægge i Fortællingen, og saa skrev han der.

Rimede Vers kunde han ikke skabe; han har kun paa Opfordring frembragt et eneste paa fire Linier til en Basar; men det blev kasseret. Derimod sagde han selv: »Min Prosaform kan jeg ikke frembringe, uden at det synger inden i mig; den fordrer stærk Stemning, og naar jeg ikke har den, kan jeg slet ikke skrive.Det koster mig mange Kræ fter, og jeg lider stærkt ved Frembringelsen, da jeg koncentrerer min Kraft voldsomt og ofte kun bruger et Kvarteer til at skrive ned, hvad Andre bruger Timer til; men saa er jeg ogsaa skakmat bagefter. Det kommer mig tidt ubelejligt. •Masaniello«*) skrev jeg i Sommeren 1885, medens jeg gik og pakkede min Kuffert for at rejse til Blokhus; for hvert Stykke Tøj, jeg lagde ned, gik jeg hen og skrev; trods mit prosaiske Sidearbejde bevarede jeg Stemningen. < Man kommer til at tænke paa den Ytring af ham i hans Levned: Digtning, Fortælling, Roman, kommer til Syvende og sidst mindre af Iagttagelse og Erfaring end af Grundstemning.!

Strax naar han havde skrevet Noget, fandt han altid efter sit eget Sigende, at det ikke var godt; han kunde ikke bekvemme sig til at læse det op for Nogen det vamlede for ham. og han fandt det Hele flout; dog satte han dette i Forbindelse med en vis aandelig Blufærdighed, som han kjendte i sin Natur. Han sagde ogsaa paa Tryk, at »enhver sand Følelse har sin Undseelse. < Han paastod, at han manglede Selvkritik, og jeg troer, der var Noget i det. I de senere Aar benyttede han mig — og vel sagtens Flere — som en Slags Publikum. Naar der var gaaet nogen Tid, efter at han havde skrevet en Fortælling, læste han den for mig, og idet han endte, spurgte han: »Hvad saar< Kunde-jeg da give ham det rette Svar, sagde han: »Saa skal den trykkes«; han mente, at saa kunde Folk i Almindelighed nok forstaa den.

En af hans store Dyder som Forfatter var jo den, at han ikke sagde Alting det kaldte han med Rette uudholdelig Trivialitet«. Han sagde Mest ved hvad

) Kn af han» efterladte Fortællinger, sum ban omskrev c Par Maancder fttr »in Død, ug aom alt»aa egenlig er huru» »idate Arbejde.han fortaug; dette karakteriserede han som *det mellem Linierne liggende Udtryk af Personlighed.«

Han vilde paa den anden Side have Alt udtalt simpelt og ligefrem, med saa faa Midler, saa lidet Sceneri som

muligt. Han sagde: >Kan De ikke se, at det maa være svært at tegne til mine Fortællinger, fordi jeg aldrig skildrer Personerne i disses ydre Træk, aldrig skildrer et Værelse med dets enkelte Meubler, men lader den indre Karakteristik legemliggjøre det Ydre. 1 den Henseende staaer jeg i komplet Modsætning til de Yngre og kan slet ikke synes om deres Maade. Desuden er det min Natur imod med dette evige *Jeg«, der stadig stikker Hovedet frem som Forfængelighedsmærke. Fejlen hos Nutidsforfatterne er ogsaa den, at de skriver smaa Fortællinger paa samme Maade som store Romaner. 1 disse sidste kan man lade en Side gaa med, som ikke er saa fint udarbejdet; men i de første skal hvert Udtryk være nøje vejet, hver Overgang fint og paa vel motiveret Maade sainmensmeltet med det Foregaaende, hver Motivering igjen skarpt psykologisk

— Alt skrevet med den fineste Guldpen.«

Beviset for hans Kraft var den Korthed, han havde tilegnet sig; den var et Resultat af stærkt Arbejde -han havde den f. Ex. ikke, da han skrev »Hjemløs«. For et Aarstid eller to siden gjennemlæste han selv denne Roman og sagde da: »Jeg havde Lyst til at skrive den om, saa den fik en Trediedel af sin oprindelige Størrelse, saa vilde det blive en god Bog; selv som den er, har den interesseret mig meget nu, da den næsten var ny for mig. Der er vist meget I'aa af dem, som læser den, der forstaaer dtn, som den er skreven, kun Faa, der tænker over, at den hedder saaledes og hvorfor den hedder saaledes. Og hvem seer, at Schiøtt er mig selv i forblommet Skikkelse?«

Korthed og Klarhed var ogsaa karakteristisk for hans Tale i daglig Omgang. Alt, hvad han sagde, kom præcist, skarpt, frejdigt, let, uden Famlen, uden at hansøgte efter et Ord eller gjentog noget, uden at han omformede for at forklare nærmere Alt blev sagt, saa det kunde skrives ned som Monster paa godt Sprog, lians Lethed til strax at finde det Ord, der netop udtrykte hans Tanke, var saa stor, at han flere Gange i Selskab, naar han havde holdt Tale, hørte Folk sige : Det var godt at mærke, at den var udarbejdet og nedskreven forud, og saa var den i Virkeligheden aldeles improviseret. Skrev han derimod en Tale, kunde han slet ikke holde den, og Folk mente, han skulde hellere have forberedt sig.

Man vil kunne forstaa, det irriterede ham at være sammen med bredt og vidt talende Mennesker. Han -.igde: De er skrækkelige, disse Folk, som sylter deres Tanker ind i en Masse Ord. Saa niaa jeg til-sidst udbryde: Men Herregud, hvad er det, De egenlig vil have sagt?> Jamen, vi sidder da virkelig ikke her for RettenN, har jeg saa faaet til Svar. Nej, for det koster Anstrengelse at tale kort; det er mageligere at brede sig timevis og saa alligevel ikke faae sagt Det, man vilde.-

Goldschmidt blev med Aarene mindre og mindre dommende, mindre og mindre talende. Han sagde selv engang: Jeg er taus i den Forstand, at jeg aldrig bringer videre, hvad man fortæller mig. Jeg er en Indsø, hvori mange Floder have Udlob; men der er intet Aflob.« Han udtalte sig næsten aldrig om Personer. Midt i hans Ligefremhed var der noget Fornemt, Tilknappet ved ham, og han havde vist ikke en eneste Ven, for hvem han aabncde sin inderste Natur. I »Hjemlos«, siger han: »Man beholder jo Frakken paa, naar man er sammen, sidder ikke i de bare Skjorteærmer; saadan bor ogsaa Enhver blandt sine ()mgivelser føle, at han om sin Personlighed har Lidt, der er hans udelukkende Ejendom, og ikke vise alle sine Forhold frem, som Gud har skabt dem -

Der var engang en Mand, som var kommen ud

ii*over en vild Ungdom, og han sagde til Goldschmidt: »Jeg har en Fortid, den vil altid skade mig.« Goldschmidt svarede: »Aa, det veed jeg ikke! Lad blot være med at tale om den, og lev ordentlig!« Senere sagde Goldschmidt til mig: »Og nu bliver han ved med at tale om den, han koketterer med denne Fortid og seer at vinde Publikum ved selv at dadle den. Fy, det skal man aldrig gjore!«

Goldschmidt holdt ikke af Selskabslivet. »Nej Tak, De skal ikke bede mig i Selskab,« sagde han; »kun de, der ikke have Mod til Selvfordybelse, til at tage raske Greb i deres eget Indre, kun de ynde Selskabslivet, hvor man lever paa det Lose.« Festmaaltider vare ham ogsaa ubehagelige, og dog glædede han sig forrige Aar ved at være Deltager i Studenterjubilæet for de 50 Aar, ved hvilken Lejlighed han blev særlig hædret. Han vilde nok komme ud til Venner, hvor man ikke forlangte, han skulde have Kjole paa, og hvor han havde Lov til at bære Kalot, hvilket han ikke fandt det sommeligt at være iført i Selskab. Han spiste gjerne sammen med en Tre-Fire og fik

sig bagefter en L'hombre eller Whist, og saadanne Spillepartier havde han ogsaa ofte i sit Hjem, hvor f. Ex. Vilhelm Wiehe har hørt til hans Spillegjæster. Hans Princip varTarvelighed, og skjondt han spiste med Appetit og tyggede meget stærkt, saa man ret mærkede Kjæ-berne, holdt han ikke af særlige Finesser i Maaltidet, og han talte livlig, medens han spiste. I »Breve fra Koleratiden« siger han: »Det være sagt til Ære for utallige Husmødre, der give en Gjæst et kvægende Maaltid, at hun, Husmoderen, er en Del af Bordets Spise og Drik, en væsenlig Del. Vorherre fri os Mennesker fra, at vor Tunge og Gane nogensinde skulde være uden Forbindelse med Øje ogØre, ja med Sjælen. Det Menneske, der ikke kan spise med Sjælen, har aldrig været til et godt Maaltid.'

Goldschmidt vilde i sine senere Aar helst levestille og ensformigt. Sin Faders »sælsomme Trang til ;it være ene« kjendte han godt. Man sagde: »Hvor har jeg dog forandret mig! I min Ungdom tlyttede jeg hvert Øjeblik; nu kunde jeg ikke tænke mig noget Skrækkcligere. 1 min Ungdom skulde jeg nappes; nu holder jeg af Fred. Mit Blod cr nu kommet ganske i Ro; i min Ungdom var det saa viltert, at jeg ikke kunde ligge rolig i min Seng og sove, mit Hjerte bankede for stærkt, jeg var revolutionair lige til Legemet. Men midt i alt Det kan jeg dog aldrig huske, jeg har hadet, selv ikke i den Periode, da jeg blev mest forfulgt. Ja, maaske dommer jeg ud fra mit nuværende Standpunkt, hvor jeg søger at formilde og forsone — ikke saadan, at jeg er en Pjalt, men saadan, at jeg altid tænker paa, at jeg snart skal dø. Til mit 60. Aar vendte jeg Ansigtet mod Livet, efter den Tid har jeg vendt det mod Døden.«

I »Arvingen siger Goldschmidt: »Hvad cr et Menneske? Det er et Væsen, der skal dø saadan, at det kan gjenopstaa.« Paa dette Grundlag levede Goldschmidt i alle sine senere Aar, altid ventende Døden, altid stræbende efter vel forberedt at kunne mode den Derfor sagde han: -Jeg vil ikke sige, jeg er indifferent for hvad der bevæger Tiden, men — det interesserer mig ikke meget.« Han har i sin Tid sagt, at Menneskene af første Klasse erc de, som staa i Fremgangens Tjeneste og bidrage til, at Gud voxer i Verden. Og det blev han ved med at sige; men han mente ikke, at Alt i Nutidens Bevægelse robede Fremgang. Han var ikke udenfor, hvad der rorte sig i Tiden, han holdt paa, at »enkelte Mennesker aldrig staa ene, men ere Børn af deres Tid og deres Omgivelser«; dog folte han sig undertiden fjern fra det Nye og mærkede, at han paa mange Maader horte noget Forbigangent til. Meget af hvad der fremkom som noget hidtil Uhort, havde han oplevet længst tilbage, og han maatte bekjende, at »Ungdommen altid bilder sig ind, at den Erfaring, denhar gjort, er en Opdagelse, som ingen Anden kjender.« Meget af det helt Omkalfatrende vilde han slet ikke have med at gjore. Han sagde: »Lad os sige, at Menneskeslægten med sin Histore cr 6000 Aar gammel, og at den i al den Tid har havt een Grundlivsanskuelse med tusinde Variationer, saa takker jeg Gud, at jeg nu, da den synes at skulle afloses af helt ukjendte Livsprinciper — at jeg saa nu er bleven 67 Aar gammel, for saa behover jeg dog virkelig ikke at tage saa synderlig Hensyn til dem.» — En anden Gang (Oktbr. 1885) sagde han: Hvorfor skulde jeg udgive Bøger? Jeg faaer ikke et større Navn, end jeg har; maaske jeg snarere ødelægger det, jeg har. Og desuden: jeg er for god til at udgive Noget i det snausede Virvar, som nu karakteriserer Litteraturen. Skulde jeg lade mig besudle af vore Dages Recensenter! Fra en af Siderne bliver man jo nutildags altid skjældt ud. Jeg har Meget liggende, jeg er endnu en rig Mand; men lad det ligge! 1 Ugeblade, i Tidsskrifter, siger man. Ja, de bejler nok til mig, jeg faaer idelige Anmodninger, og de sender mig Alting gratis for at faae mig til at gaa i Tøjet. Men siig mig, hvor skulde jeg med Sandhed kunne skrive? Der er ikke et eneste Sted længer, hvor det passer mig at tage Ordet. Jeg staaer udenfor det Hele.« I Maj 1885 sagde han: »Jeg kan jo dog godt tilstaa, hvad jeg mener; de Unge efterligner mig ofte; naar jeg saa endelig engang selv vilde udgive Noget, vilde de vel sige, at det er mig, der efterligner dem. End-skjøndt — det kunde saamænd være ganske morsomt!«

— Da han havde læst en Række Artikler fra Norge, som en af vore bekjendte yngre Forfattere havde skrevet i et af vore Hovedblade, sagde han: »Jeg forstaaer ikke mere min Tid, og det vil igjen sige, at den heller ikke forstaaer mig; man vil snart sige, jeg gaaer i Barndom. Naar man i et af vore Hovedblade faaer Lov til at skrive alenlange Artikler af den Art, saa maa man jo antage, det gjør Lvkke, siden det gjen-— ly —

tager sig hver Aften. Jeg finder det slet; men det er naturligvis min Fejl det skal blot lære mig, at jeg ikke skal uilgive Noget, for jeg kan ikke paa langt nær vinde med det Moderne. I min Ungdom var der to Slags Publikum,

saa opstod der et tredie, som ikke kunde t'aac Alt voldsomt og drabeligt nok; nu er der kommet et fjerde Publikum i Læseverdenen; jeg har til Nød kunnet skrive for det tredie. det fjerde forstaacr jeg mig ikke paa; for det skriver saamangc moderne Forfattere, og til min Forbauselse gjor de Lykke. I min Tid gjorde man Lykke ved, hvad man ikke sagde; nu skal Alt siges lige ud og saa udforligt som muligt; det forstaacr jeg mig ikke paa.-

Om K i e 11 a n d sagde han: 'Jeg kjender meget Lidet af ham, jeg kan ikke læse det, hans Maadc at skrive paa er mig imod. Han er meget venlig imod mig, men personlig finder jeg ham for yderlig.

Om J. P. Jacobsen ytrede han: Jeg finder ham umaadclig begrændset. Det har interesseret mig meget at læse hans efterladte Digte og Udkast, fordi jeg deri har faaet stadfæstet, at Alt laa færdigt i ham i Ungdommen; det var aldrig blevet til Andet eller Mere.«

Om Georg Brandes hørte jeg ham flere Gange tale. 1 lan sad i min Stue og læste, hvad Brandes efter Kaa-lunds Død havde skrevet i »Politiken« om denne Digter.

Ja, jeg er ikke enig med ham, sagde Goldschmidt, da han var færdig, >men det er et meget begavet Menneske.= Lidt efter fortsatte han: >Gud vccd, hvordan han vil skrive om mig, naar jeg engang er død.« Jeg: »Maaske slet ikke.« Han: ‘Jo vist vil han saa!« Jeg: »Saa kan De jo i hans -Kritiker og Portraiter« se, hvorledes det vil blive.« Han: »Det har jeg aldrig læst.« Jeg: >Er det muligt?« Han: »Jeg var lige ved det; men da det blev mig klart, at jeg aldrig vilde svare paa det, bestemte jeg, at jeg heller ikke vilde læse det.« Jeg: »Det lyder meget overlegent.« Han

Jeg betragtede det som Tidsspilde, og det kunde værevildledende.« Jeg: »Jamen, det maatte dog interessere Dem, da De anerkjender Brandes’ store Begavelse. Han: >Vist saa! Men nu bliver De forundret over, hvad jeg vil sige: Jeg har altid en bestemt Følelse af, at han staaer paa mine Skuldre. Jeg tænker: Er det Blods-slægtskab, eller hvad er det? 1 »Tilskueren« har jeg nylig læst hans Indtryk fra Polen. Det er Salonindtryk, gjennem hvilke han vil gribe Livet, der staaer udenfor ham. Altid vil han have fat i Livet, men griber det aldrig uden fra Studerestuen eller Selskabssalen. Dette Stykke, jeg her taler om, er godt skrevet og slet skrevet, godt fortalt i det Hele, slet, hvor hans Jeg kommer med — og saadan er det i alle hans Skrifter.

Jeg traadte ind i Balsalen.« Kan han da slet ikke se, at i det Øjeblik, han siger det, kommer det Komiske med — man leer. Men hvad det Hele var, jeg vilde sige: Naar jeg læser dette Stykke polske Erindringer, troer jeg, at jeg selv har skrevet Meget af det, eller at han, inden han begyndte at skrive det, har gjennem-læst f. Ex. mine »Pariserskildringer«. Men trods dette, saa indrømmer jeg, at Brandes i ethvert Tilfælde er en betydelig Mand, der ikke maa behandles med Stilet, men med Hammer.«

Om Goldschmidts Stilling til den nyere Retning i Malerkunsten kan jeg kun fortælle, at da jeg i Foraaret 1887 gik med ham paa Charlottenborgudstillingen, sagde han: »Hvis jeg lever en fem—sex Aar til, vil jeg vel faae at se, at den danske Kunst indskrænker sig til en Fremstilling af Kunstnerne selv og deres Venner blandt Kunstnerne i alle mulige Situationer, og dermed Basta. Saa har vi Klikken paa Højdepunktet.« Han sagde endvidere, idet han vendte sig fra et meget moderne Billede: »Da alle disse nyere Malere kan smigre sig ved et saa stort Parti Venners særdeles Bifald, saa kan de vistnok undvære mit.«

Ofte fik man dog Lejlighed til at glæde sig over, hvor venlig han kunde stille sig til de Unge. I Marts1886 sagde han: »Jeg har næsten glemt, at ogsaa jeg t r Digter Jeg kan ikke hamle op med de Unge. Da jeg dertil svarede: »Eller De vil ikke?’, udbrød han venlig: Der er gode Kræfter oppe i dem; jeg har f. Ex. nylig i Tilskuerens« sidste Hefte læst en Novelle af en af de Unge — det cr ypperligt.«

Han stillede sig ikke ofte streng lige overfor det Nye, han læste; men han fandt det smaat i Sammenligning med det gode Ældre. For at ironisere hermed skrev han for en Del Aar tilbage en Nutidsfortælling i Sagastil. Den laa længe, og han vilde ikke offentlig-gjore den, da han mente, at snart Den vilde fole sig truffen, snart Den. For kort Tid siden, da han i nogle Dage laa syg. kom jeg op til ham, og han var da meget livlig; det er, fordi jeg har fundet paa, at den gjælder hverken Den eller Den, men mig selv; derfor skal den nu trykkes, den skal med i Samlingen til Efteraaret.«

1 Marts Maaned 1882 horte jeg ham udtale sig saa-ledes om Tiden og Ungdommen: »Jeg ærgrer mig ikke over

Tiden, da jeg ikke kan taale at ærgre mig, og jeg seer Fordele ved den, blandt andre denne, at nu kan Ingen være indifferent. Alle maa tage Parti, Alle maa med i Striden, og det cr Liv. Lad dem kun slaas, lad Mening staa mod Mening og udkæmpes af fuld Overbevisning — deri bcstaar Livet. Lad dem kun tage fejl, lever de, saa maa de bøde for det, de maa med deres senere Liv afbede Fejlene, og de ender med at resignere, og det er det Hojeste, et Menneske naacr til, ikke Fortvivlelse, for det cr det Laveste, incn denne ydmyge Erkjcndclsc af sin Afmagt. Jeg dommer ikke Ungdommen haardt, langt fra saa haardt, som jeg maa domme mig selv og mine Samtidige i vor Ungdom. Vi stod lettere; thi vi voxede op i et Folk, der havde Ha ab. Hvor kan man domme en Slægt, der voxer op 1 et Folk, som tvivler paa sig selv og sin Fremtid, hvad skal en saadan Ungdom næres ved,. hvor skal den begejstres, faae Tillid og Tro, Ærbodighed og'Mod,hvor kan man dømme den, naar den viser sig negativ, gammel, uglad? Nej, saa dommer jeg snarere en Ældre som Henrik Ibsen Han skulde være ung; men han cr bleven gammel for Tiden. Det er Hovedfejlen i »Gjen-gangere-t, og derfor er de t mig et ubehageligt Arbejde.«

Langt mere end med de nyere Ting beskæftigede Goldschmidt sig med det gode Gamle. Sidste Vinter han levede, sagde han: »Jeg er kommen tilbage til at læseGoethe—hambliverman aldrig færdig med. Jeg har læst >Wilhelm Meister«. Formen gouterer man ikke længer, men Indholdet cr mærkværdigt; Alt hvad der beskæftiger Nutiden, ligger deri. I »Faust« ligger gjemt alle de Romaner, som nu skrives.« En Tid efter sagde han: »Hvor Goethe dog cr raa, f. Ex. i sine »Romischc Elegien«; men det seer tint ud i den elegante Form. Var jeg endnu Redakteur af »Nord og Syd , vilde jeg skrive en Artikel herom og da afklæde Elegierne, saa de stod rent prosaisk, og saa sige: »Ja, undskyld, mine Damer — men De er jo nu for Tiden vant til saa stærke Sager, at De vel nok kan taale det. Jeg vilde blot vise Dem, hvorledes Nutiden virkelig ogsaa i den Henseende ligger gjemt i Goethe.-

I Politik stod han ikke paa noget af Partiernes Standpunkter. Han holdt til Stadighed »Berlingske Tidende« og et enkelt Kvartal af »Morgenbladet* eller »Dagbladet«. Daglig læste han »Times«, som han i mange Aar var Abonnent paa, ligesom paa »Revue des deux mondes«. Hvad der forresten foregik herhjemme fik han mest at vide gjennem sin højt skattede og fint forstaaendc Søster Ragnhild, hans Veninde og Husfælle, der i de senere Aar var hans Mellemled med Verden udenfor, og der som Forstanderinde for »Kvindelig Læseforening« havde direkte Adgang til Alt, som udkom; hendes Dom var ham meget værdifuld, han beundrede hendes Fornuft, han folte sig i stærkt aandeligt Slægtskab med hende. Hver Dag kunde hun meddele ham, hvad han burde være bekjendt med.Var (ioldschmidt mest dragen mod Højre eller Venstre > Det cr vanskeligt at svarc paa. Jcg har hort ham sige, at Venstre angaaende de provisoriske Love kun havde en eneste Udvej: at gaa til Rigsretten; vilde de ikke det, erklærede de sig indirekte for fallit og havde tabt deres Spil. Forsvarssagen var han Tilhænger af, og den frivillige Selvbeskatning til Fordel for den støt-tede han med et efter sine Forhold betydeligt Bidrag. Kor ikke lang Tid siden tilbragte han en Tid i en jydsk liv. hvor han med lige Venlighed holdt Omgang med krasse Hojre- og Vcnstre-Mænd. Han blev indbudt til den konservative Forenings Fest og modtog Indbydelsen paa den Betingelse, at han vilde være ubemærket. En af de Styrende kom under Festen til ham og bad ham tale; Goldschmidt svarede: Ja, det skulde jeg saamænd gjerne; men det Eneste, jeg kunde og vilde tale for, var maaske ikke vclscet.« — >For hvad da?« spurgte man. »For den almindelige Valgret,« svarede han; »den har jeg sværmet for lige fra min Ungdom og gjor det endnu — >Ja, det vilde maaske blive misforstaaet,« mente man. Og han kom saaledes ikke til at tale. — Da han senere lovede at holde en Oplæsning i Byens Borgerforening, som bestod at'Hojre-lblk, gjorde han det til en Betingelse, at tiere Venstre-mænd skulde indbydes, og dette skete. I Begyndelsen af 1885 erklærede han, at hvis han var udovende Foli-tiker, vikle han i Principet staa vedSidcn af Socialist-førernc; det vilde kun være deres Personer, der skræmmede ham bort. »Ingen Familie burde have Mere end 4000 Kroner at leve af; de ovrige skulde overgives Almenheden.« Dette svarer til en Ytring af ham paa Tryk: »Man har ikke Lov og Ret til Andet end det, der behøves, for at Legemet kan bære og tjene Aanden. Alt Överflödigt giver Legemet Overvægt, og saa forer det Ene til det Andet, til Letsind, Haardhed og Vellyst.« -Han var en godgjorende Mand, men i al Hemmelighed; en Bon om Hjælp, som han saae i en Avis, kunde rørehans bløde Hjerte, og han gik da selv og bragte sin Gave; derfor har jeg tilfældigvis selv havt Syn for Sagn. — Direkte vilde han i alle de senere Aar Intet have med Politik at gjøre, ogsaa fordi han mente, den var ifærd med at

ødelægge Litteraturen.

Goldschmidt vilde være fri, og han var altsaa ikke selv et Bevis paa sit ovenfor anførte Udsagn, at Alle i disse Tider maatte tage Parti. Men saa vandt han heller ikke den fulde Hengivenhed, som den Mand erhverver, der helt slutter sig til et Parti. Den, der er retfærdig, hører ikke til noget Parti, og saa synes de alle, han er deres Fjende; thi saaledes ere nu engang Partierne — de siger: »Alt eller Intet!« Men han trøstede sig ved at tage Parti med Sandheden, »alle tænkende Aanders Fællesgods.«

Goldschmidt opgav Politiken og ofrede sig for Poesien, i hvilken han følte sig »beslægtet med Folkets gode Instinkter,« og herigjenncm vandt han Folkets Sympathi. Ja, og dog ikke saaledes, at han blev en folkelig Digter, hvilket han saa gjerne vilde have været. Han havde stor Sympathi for detFolkelige.og denne knyttede ham med levende Interesse til Folkehøjskolerne. En Aften kom en Fremmed og ringede paa hans Dør; Goldschmidt lukkede selv op. »Jeg skulde bringe Professoren en Hilsen fra Askov,« lød det. — »Velsignet være Den, som kommer i Askovs Navn! « udbrød Goldschmidt; »vil De blive her og drikke The med mig?« — Han kunde ikke noksom prise Livet paa Askov Folkehøjskole; »man har det fortræffelig der,« sagde han. Da en norsk Forfatter engang i Goldschmidts Nærværelse gav sig til at rive Danmark ned, afbrød Goldschmidt ham og sagde: »Hør nu lidt! Hvad kjender De egenlig i Danmark? Har De f. Ex. været paa Askov?« Nej, det havde Vedkommende da ikke. »Jamen, tilsidst ender det vel med, at De ikke kjender Noget af Det, som er det nuværende Danmark.«

Paa sit før omtalte Besøg i en jydsk By indlededehan sin Oplæsning med ct lille Foredrag om Byen og sagde da, hvorfor han syntes saa godt om den. Blandt Andet udtalte han da ogsaa, at han havde hort en Række Foredrag paa Byens Hojskole og her havde maattet føle Ærbødighed for et Aandsliv, der blev forkyndt med den højeste Alvor. Ved denne Ytring bøjede han sig ned mod den tilstedeværende Højskoleforstander. som var Venstremand. Han mente selv at turde se et Bevis paa, hvor stærkt hans Hyldest til en Venstremand midt i en ivrig Højrekreds havde slaaet ned, i den Omstændighed, at ikke et eneste Menneske senere nævnede et Ord til ham derom. — Selv traadte han flere Gange ydende op paa bemeldte Højskole; men det blev ham en Skuffelse, som altid naar han vilde træde i direkte Forbindelse med det Folkelige. Ved Oplæsningerne paa Skolen havde han en Følelse af, at han aldeles ikke slog an. Han sagde: »De Mennesker, som cr vant til at faae Alt udtværet og gjentaget mange Gange, kunde slet ikke være med til dette Korte, dette, som de ikke saaledes kunde tage og føle paa, og naar jeg var færdig, troede de først, jeg skulde til at begynde.« Han læste her blandt Andet saadanne smaa fine Skildringer som »En lille Dreng, og »En lille Pige«, nogle af de Fortællinger, som laa efter ham til Udgivelse.

Goldschmidt havde aldeles intet dramatisk Talent, og for saa vidt var han slet ikke Oplæser. Han tog sine Briller af og meddelte En saa, hvad der stod paa de smaa Oktavark Postpapir. Naar man saaledes hørte ham foredrage sine Fortællinger, følte man, at det var en født Forfatter: Forfatterskabet var ham naturligt, det faldt ganske sammen med hans Væsen, han læste, aldeles som han talte, og skrev, som han handlede; ogsaa derfor holdt han saa stærkt paa, at hans Frembringelser vare Virkelighedsskildringer.

Selv mente han, at han kun kunde oplæse »Slaget ved Marengo Da Overlæreren ved den før omtalte jydskeBys Skole kom og sagde til ham: »Det er første Gang, en dansk Digter opholder sig her; vil De holde Oplæsning for os?«, var Svaret: »Jeg kan kun læse een Ting, og det varer kun ti Minuter.« — »Nu ja, det er ogsaa godt.« Saa læste han »Slaget ved Marengo.« — Ja, og saa sagde han, at han kunde oplæse sine jødiske Fortællinger, navnlig »Simon Levi«; »dem læser jeg fortrinlig, men skjøndt jeg ikke er meget Jøde, kunde jeg dog aldrig stille mig op og læse dem højt for Publikum, ilden at jeg med det Samme gjorde mig til Bajads; jeg kan mellem fire Vægge læse disse for Dem, men ikke videre.«

En af Grundene, hvorfor Goldschmidt vægrede sig ved at holde offentlige Oplæsninger, var, at han savnede legemlig Kraft og Stemme; i sin Tid havde han aftalt med Skuespiller VilhelmHolst.at denne skulde lære ham at læse op og bruge Lungerne rigtig; men det blev ikke til Noget; senere beklagede han meget, at han ikke havde uddannet sig kunstnerisk i den Retning: læser jeg nu, cr det ren Natur, uden nogen Beregning, og saa slaaer Meget galt i Øjeblikket — Alt bliver tilfældigt.«

Goldschmidts Kjærlighed til det Folkelige stod aabenbart i Forbindelse med hans ægte Danskhed. Han drog

meget rundt i andre Lande; men dette styrkede kun hans Følelse som Dansk. Hvor varmt elskede lian ikke vort Sprog, som han dyrkede med Kjærlig-hcdens Mesterskab! Blixen Finecke bad ham engang om, at han vilde lære ham at skrive rigtig Dansk, og fik da til Svar: »Skriv ærlig og frit ud af Deres fuldeste Overbevisning, og læg Hjertelag deri; saa skriver De ogsaa godt Dansk, hvis De da er rigtig dansk.« Til mig sagde Goldschmidt: »Jeg finder, at det engelske Sprog egner sig fortrinlig til at udtrykke bred Humor, hvorimod det danske og franske ypperlig lader sig bruge til en fin Blanding af Alvor og Skjemt. Saaledes taler jeg ogsaa altid paa Dansk, det karakteriserer min Tale,og derfor men ur jeg, at jeg taler i Sprogets Aand. Men maaske er Nuancen tidt saa fin, at jeg ganske liliver misforstaaet af Folk, .som ikkc noje kjendermig.

Goldschmidt elskede ogsaa vort danske Flag, vort Dannebrog. Han fortalte inig ifjor om, hvorledes han under et Besøg i Jylland havde været ombord i vore Orlogsfartojcr Jylland og »Ørnen«; han sagde: »For mig er det overordenlig højtideligt at træde ind paa et dansk Orlogsskib og mode Dannebrog; den Dag det skeer, har jeg oplevet Noget, jeg gaaer hjem med en Følelse af at have levet.

I Litteraturen satte han ogsaa det danske Præg højt. Som Den, der var med at uddele det anckcrske Rejselegat, holdt han stærkt paa, at det burde gives l'-inar Christiansen, fordi denne er et ægte Skud af »len gamle danske Litteraturstamme, som saa længe har været kuet af udenlandske Plantninger

Jeg berørte for Goldschmidts mange Rejser; disse indskrænkede han med Aarene, saa at han kun af Helbrcdshensyn drog afstcd til Badcstedcrnc eller i littcraire Øjemed til Universiteter eller lærde Folk.

Mere og mere holdt han sig til sit stille Hjem, som i alle de senere Aar var paa Hjørnet af GI. Kongevej og St. Knuds Vej, iste Sal, hvor den runde Altan gaaer omkring Hjørnestuen; denne Stue var hans Værelse, og ved Siden af denne, ud mod GI. Kongevej, var hans Sovekammer paa eet Fag. Stuen var gammeldags meubleret og stod ens Aar efter Aar. Tilvenstre for Sovekammerdøren fandtes Sofa med Bord og Stole om, saa tre Fag Vinduer i Rundingen ud mod Vejen; paa begge Sider af det første stod Etagerer med Uøger, Vaser og Lignende, hvorimod det sidste var blændet, og foran det, lige for Sovekammerdorcn, stod hans store Skrivebord med smaa Sideskabe; mellem dette og Døren ind til Dagligstuen fandtes hans Bogskab; men det var ikke mange Bøger, han ejede. Mellem de to Døre - Fløjdøre var et Konsolskabmed Boghylde over og dernæst Kakkelovnen; hans Seng stod i Sovekammeret lige for Døren. Hans Plads, naar han læste, var i en hojrygget Lænestol ved Bordet; han vendte da Ryggen mod Vinduet, og han brugte ofte en Gyngeskammel til at hvile Benene paa. Kom man uventet ind i Stuen, stod han ofte sidelæns bag sin Lænestol og saae frem for sig ud ad Vinduet; naar han samtalede, lænede han sig ofte bagfra frem over Stoleryggen; forresten gik han ogsaa meget op og ned ad Gulvet. Over hans Sofa hang et malet Portrait af hans Moder og et stort Fotografi af hans Søster Ragnhild. Mellem Skrivebordet og Bogskabet hang et stort Fotografi fra Monte Pincio og ct af Venus fra Milo, paa den anden Side af Bogskabet hang Billeder fra Vordingborg og Engels-borg i Rom. I hans og Søsterens fælleds Dagligstue lagde man Mærke til et stort Fotografi af Bjørnstjerne Bjørnson med dennes egenhændige Underskrift. — Naar man ved Foraars- eller Sommer-Tide sad i Gokl-schmidts runde Stue, og man saae ud ad Vinduet, var det ganske, som om han boede midt inde i en Skov: til alle Sider faldt Blikket ud over fulde Trækroner.

Goldschmidt levede regelmæssigt til det Minutieuse. Sommer og Vinter stod han op Kl. 6, hyllede sig saa i et vaadt Lagen, hvorefter han bearbejdede sig med Hestehaars Handsker, klædte sig paa, drak en Flaske Mineralvand og gik til Frederiksberghave. Han var borte akkurat en halv Time, kom da hjem — om Vinteren i Mørke — for i sit eget Værelse at drikke Kaffe med Æg til. Saa arbejdede han til 11 '/<, barberede sig da og fik saa sin Frokost bragt ind i sit Værelse. Mellem i og 2 modtog han Visiter og gik derpaa en Spadseretur — enten ad Frederiksberg eller Østerbro til — hvorpaa han kom hjem til Middag præcis 3V2. Efter Maaltidet sov han til Kl. 5 og tog da atter mod Besøg til 6, hvorefter han — med Undtagelse af den seneste Tid — igjen gik en Tur, mest i Frederiksberghave. Han sagde: »Jeg er glad ved at bo i Nærheden afFrederiksberg, og jeg søger, saa tidt jeg kan, at være i Alleen ved Kirken, naar Bedeslagene Fredsslagene lyder. Det cr hellige Slag, der siger: »Nu skal der være Fred paa Jorden«, de indvier En til at tilbringe en god Aften.- Saa kom Tusmorket, og med det Stemningen. Han siger jo i »Ravnen : Det Ord Tus-morketiden indeholder tre Bind Digte. Baadc om Morgenen

og om Aftenen kunde han komme hjem fra sine Ture og sætte sig til at skrive ned. Maaske mest dog om Sommermorgener; thi som der staaer i 1 Ijcm-los : Paa en Sommermorgen er Naturen som en stille, Hitlig ung Husmoder, tler varetager sin store Gjerning og meddeler Indtrykket af Sindsro, Kraft og fremsti-gende Glæde. Det var jo netop denne Stemning, han behøvede til sin Digtning.

I de senere Aar kom der ikke Mange i Goldschmidts Hus; han holdt mest af Ro. Han sagde engang: Paa Rejser kjorer jeg helst paa første Plads; der kan jeg blive alene, og jeg kjender ikke noget Selskab, tler er saa godt som mit eget. Han var heller ikke at formaa til at kjore i Omnibus eller Sporvogn; skulde han kjøre, tog han en Droske. Han vilde kunne vælge sit Selskab, men helst være alene. Ingen i hans I Iu-> kom ind i hans Stue, uden naar han ringede eller selv kom og kaldte. Og dog var han som for sagt en Menneskeven. Han kunde se sig glad i Personer, han modte paa sine Veje, og han kunde faae dem kjær. »Jeg er kommen til at holde saa meget af mange Mennesker igjennem Partiet mellem Tindingen og Ojet, sagde han; -der ligger næsten Mer end omkring Munden.* Skjonheden fængslede ham, og for ham var efter hans egne Ord den virkelige Skjonhed uadskillelig fra Sundhed og Kraft Engang sagde han med det mest straalende Ansigt: Idag gik jeg paa Hauchs Vej. En ung Pige spadserede forbi mig. Hun slog et Par store, rigtig violblaa Ojne op paa mig. Jeg havde nær standset og sagt: 'Nej, lad mig dog se engang ind ide prægtige Øjne«, ja, for det var de, og man seer ellers aldrig saadanne rigtige violblaa Øjne.*

Goldschmidts rene og dybe Sands for Kvinden kunde dokumenteres gjennem talrige Uddrag af hans Skrifter. = Man kan kun af Kvinden lære at blive Mand,« og »Det »ewig Weibliche« lokker indtil Dödsstunden de poetiske Mænd«, sagde han. Men han selv havde ogsaa

— i alt Fald som Forfatter — meget stærk Tiltrækningskraft for Kvinderne. Det fik han særdeles mange Beviser paa gjennem talrige Breve, som det smukke Kjon sendte ham baade anonymt og aabenbart, og eventyrlige Ting oplevede han i saa Henseende. Sligt afviste han ikke uden videre. Fremtiden vil sikkert engang gjøre Publikum delagtig i en interessant Brev-vexling mellem Goldschmidt og en Dame: Clara Raphael. »Var hun forelsket i Dem?* spurgte jeg ham engang. -Det maa der vel svares Ja til«, svarede han med en Lysning over sit Ansigt.

Man har beskyldt Goldschmidt for Særhed. »Særheden«, siger han, »bestaaer som oftest kun i en Sondring af Egenskaber, der ellers pleje at være dulgte eller bundne under deres Forening med andre.« Ja, hans Isolerthed gjorde ham sær, og det folte man vel navnlig i hans daglige Liv; men saa hjalp hans Dannelse ham, Dannelsen, hvilken han efter egen Erfaring definerer som »den udviklede Evne til at være opmærksom, opfatte og tilegne sig en Tanke, være selvstændig i sin Dom, ville Noget, om og noget ganske Lidet, paa Aandens Gebet.« Det at være pedantisk hadede han; han sagde, at »en Pedant er En, der kjender og bedømmer Livet theoretisk,« og var der Noget, Goldschmidt satte Pris paa, saa var det vel forst og fremmest det Praktiske, det at være med, at tage fat i Livet.

Var Goldschmidt interessant og befrugtende at tale med — gemytlig, det var han ikke. Han sagde om Gemytligheden, at den er Hjertelighedens Guld, omsat i Smaapenge: Spidsborgerlighedens Valuta. Og han vildeikke have noget med Spidsborgerlighcdcn at gjorc. Selv ved ct Whistbord kunde han afvise en lille Gcmyt-lighed mellem Spillene. Hvad siger De?« eller »De spiller ud! . lod det fra hans Muml. Han kunde indbyde nogle Venner med paa en Skovtur, hvor han var rn udmærket Vært, han kunde endog spille en Pot Kegler, men - gemytlig, det var han ikke. Her taler jeg om den populairc Betydning af Ordet; paa anden Maade havde han meget Gemyt: han ejede ct varmt Hjertelag. Hans Deltagelse kunde være saa velgjorende, fordi han var sund og hjertelig. Jeg kan ikke lade være at fortælle, at da mit Hus engang var stærkt bc-f.engt med Difteritis og Ingen maatte komme derind, ringede det paa Doren, og det var Goldschmidt. Jeg vil ind til Dem, jeg vil se, hvordan De har det, sagde han. Jeg bad ham om endelig at gaa, jeg holdt stærkt igjen, men han vilde ind. Saa trak han sin Handske af og sagde: Her cr min Haand! Dc skal se, at De ikke c r lukket ude fra Venner. Jeg cr ikke bange for Smitte.-Og som han selv kunde være hjertelig, være det sagt til hans Ære, at han trængte til Hjertelighed. Han sagde: Naar man har provet Hjerteligheden, saa cr Høfligheden kun I.igct deraf.-

»Noget dulgt Barnligt folgcr altid Geniet, selv til (iraven. Det er hans egne Ord, og Mange ville vel mene, at

denne reflekterende Mand intet Barnligt havde ved sig. Men saa tager man fejl. Det var tvertimod indtagende at se ham tale med Born, drage dem til sig, forære dem en lille Gave, han bragte med, og gaa ganske ind paa deres Forestillinger. Han talte raskt, djærvt, friskt til dem, især naar det var Drenge; hans Mening var, at »en Dreng skal være naturlig, glad og djærv.« Noget Andet cr det, at han, Eneboeren, kunde blive ncrvcus, naar dc stojede for meget, og ikke ret taaltc at have dem stadig om sig. Han vilde have, dc skulde være artige. a

Det Sentimentale afskyede han Han havde tænktat kalde den Bog, han vilde udgive i Efteraaret 1887, »Mod Aften=, men han var bange for, at Nogen skulde finde denne Titel sentimental, og saa var det nok til, at en saadan Tanke blev opgiven.

Man har kaldt Goldschmidt forfængelig. Jeg vil dog sige, at han ikke satte stor Pris paa at høre, hvor meget hans Bøger læstes, han gjorde Intet for at skaffe dem Udbredelse i Udlandet, han troede ikke, at man beskæftigede sig meget med ham, og han var selv ikke meget beskæftiget med sine ældre Skrifter. — Ærgjer-rig var han; men det er ingen Anklage. Lad ham selv svare: »Ethvert Menneske er ærgjerrigt; enhver dygtig Mand vil tjene Ideerne og i Kampen vinde Hæder og Udmærkelse; det er en Naturlov.«

En meget smuk Egenskab ved ham var, at han aldrig bar Nag; om han end ikke godt kunde glemme Fornærmelser, saa kunde han tilgi ve, og de t er en Kunst, som saa Faa have lært. — Goldschmidt var stor nok til at kunne elske en Modstander, naar han saae, det var en helstøbt Person, der i Sandhedskjæriighed førte en begejstret Kamp for Det, han fuldt ud troede paa, naar han saae hans Dygtighed i Ideens Tjeneste og hans Kraft i Vaabenets Brug. Det var Goldschmidts Storhed. Aklrig har jeg hørt ham tale ondt om sine Fjender; derimod taug han om sine Modstandere. Det var hans Adelsskab.

Det følger af sig selv, at Goldschmidt var en meget flittig Mand. Han tilstod, at han aldeles ikke kjendte noget til den Kunst at kunne drive med Gratie. »Er jeg nogensinde ledig, saa cr det, fordi jeg er syg,< sagde han. »Livet har aldrig Hviledag for den, der vil erobre det.« Arbejdet var dobbelt helligt for ham, der sagde: »Vor egen Gjerning er vor Salighedssag.«

— Hvor ubeskrivelig stort Arbejde rummes der ikke i en saadan Række Bind som »Nord og Syd . Han var da ogsaa som Redakteur heraf saa optagen, at der kunde være Dage, da han ikke talte et Ord, og naarhan kom ind til Middagsbordet, var det, som han slet ikkc anede, at han spiste. Det hortc i hans senere Aar til hans stadige Drømme, at Korrekturdrengen ringede for at faae Manuskript, og han havde Intet færdigt; i Dromme foltc han, at det gjorde ondt inde i hans Hjerne, men han maatte skrive. Tilsidst var han saa anstrengt, at han opgav denne Gjerning og modtog en Indbydelse fra en engelsk Fætter til at besoge ham i London. Her blev han i to Aar og rejste da med Fætteren og dennes Hustru til Italien. F.fter denne Rejse blomstrede hans Digtning frem i frodig Flor. I lan blev ved med at forske og frembringe til det Sidste. Da han faa Dage for sin Dod blev baa-ren ind i sin Stol, læste han der i Macaulays Essays, Leipzigerudgaven fra 1850; efter hans Dod laa Bogen opslaact paa Bacon S. 190. Han rummede endnu novellistiske Ideer, som han ikkc havde givet Form; især plagcdes hans digteriske Samvittighed af et Stof, hvis Art var saaledes, at han, hvergang han vilde udarbejde det, blev saa greben, at hans Legeme ikkc vilde slaa til. Det gik ham nu som i hans Ungdom, da han vilde skrive en Digtning om Saul: naar han tog Pennen for at begynde, rystede den overfor det Kæmpemæssige •.

Dagen før Goldschmidt sidste Gang rejste til Blokhus, hvilket Sted han gav sig Æren af at have opfundet, og som han elskede hojt, gjorde han mig et Bcsog, og Ingen af os anede da, at vi ikkc skulde secs mere. Vi kom til at tale om ham selv. Han sagde da: Hvad min indre Person angaacr, saa er det ikkc let at gjorc Rede for den i AarcnesLob. Jeg bestaaer, om Dc vil, af mange afdode Personer, eller rettere: af mange Slægtled; det ene har fodt det andet. Vil De tale arkæologisk, saa bestaaer jeg af mange Lag. Hvad Udvikling er der ikkc forcgaaet i mig, fra jeg skrev »Korsaren- , til jeg skrev »Nemesis«! Engang spadserede jeg med Hauch i Fredcriksbergallce, og saa sagdelian til mig: De er ikke som de Fleste af de Andre, der ender, som de begynder; der foregaaer en stadig Udvikling, et alvorligt, gjennemgribende Arbejde indeni Dem.s Og det er sandt. Den, der vil skildre mig, maa egenlig skildre flere Personer.»

Et saadant Arbejde som det at folge denne mærkelige Forfatterpersonlighed gjennem hans mange Forgreninger

har jeg hverken Evne eller Plads til her. Jeg har givet en Skildring af ham, som jeg har kjendt ham i hans senere Aar. Jeg har citeret hans egne Ord. Nu veed jeg meget godt, at han siger: »Under Folks Øjne viser man sig i sit Resultat, ikke i sit Maskineri;« og andensteds: »Vi tale vel som oftest bedre, end vi ere;« men han tilføjer: »Det, vi sige, bærer dog Præget af Det, hvorefter vi stræbe.« Derfor støtter jeg mig rolig til hans Udsagn som til Noget, der i det Væsenlige er rigtigt.

Der tindes intet Portrait, som ret gjengiver Gold-schmidts livfulde Person og navnlig ikke hans mærkelige Blik; han sagde selv om Billederne af ham: »De ere rigtige i Maal, men ikke i Vægt; de forklare ikke mit indre Væsen. Han var lille, men stærkt og godt bygget og havde smukke, fint soignerede smaa Hænder og ligeledes smaa Fødder. Menneskeslægtens ædle Racer have altid smaa Hænder og smaa Fødder«, siger han i »Hjemløs«. Han var yderst proper og altid udmærket godt klædt, ligesom han yndede at eje meget Tøj. Aldrig blev han gammel af Ydre, hans Gang vedblev at være lige rask og ungdommelig, hans Øjes Lue var lige klar. I de sidste Aar klagede han over, at han lettere blev træt, og over Svaghedsfornemmelse i Maven; han hostede ogsaa å la gammel Mand. I Nov. 1886 fik han en Forkølelse, som han ikke kunde faae Bugt med, men som helt ud paa Sommeren 1887 tvang ham til at ligge tilsengs en fire—fem Dage, og han syntes da meget kraftesløs; lians elastiske Natur kunde dog pludselig faae Kræfterne til at blusse op; den ene DagIaa han ganske hen, næste Dag den 27 Juni -var han ude at spadsere. Han kom da om Eftermiddagen og sagde til mig, der den foregaaende Dag havde seet ham i Sengen: »Igaar folte jeg mig meget syg; men da jeg idag gik paa Kjobmagergade, mærkede jeg med Et, at nu var det forbi. Den Fjeder, der havde holdt Sundheden nede, sprang op, og nu er jeg rask. Saadan helbredes jeg altid.- Kræfterne vare dog faa, og om Aftenen kunde han være 'dødtræt Han satte sit Haah til I.uften og Badene ved Blokhus, og med sin Søster opholdt han sig der fra 5. Juli til 3. Aug. Men han rejste svagere derfra. Morgenen efter sin Tilbagekomst gik han sin Tur som sædvanlig, men da han kom hjem, sendte han Bud efter Lægen, da de Smerter i Mave og Ryg, som han allerede for sin Afrejse havde lidt af, vare tagne til. Om Eftermiddagen gik han iSeng, og efter Lægens Anordning blev han gnedet med Kloroform, og da dette ikke hjalp, fik han varme Omslag, hvilket heller ikke gav Bedring. Fra Torsdag den 4. til Søndag den 14. Aug. var Tilstanden temmelig uforandret, han spiste mange Æg hans stadige Yndlingsspise hver Dag blev han baaren ind i Lænestolen i sit Studereværelse, og man troede, det Hele kun var en Forkølelse, som snart vilde svinde. Om Søndagen Kl. 9'(> fik han imidlertid en Blodbrækning, som gjentog sig i Løbet af Eftermiddagen, og da indsaa man, at hans Tilstand var saa godt som haablos. Selv synes han ikke at have mærket, det var Blod, han kastede op; han troede, det var Rodvin og Vand, som han havde drukket — hvi-i det da ikke var Noget, han sagde for at berolige sine Nærmeste. Han sov ikke meget Søndag Nat, og hele Mandagen talede han kun lidt, hvilket var paabudt ham; men han var klar og rolig, indtil Dødskampen, som var let, indtraf Kl. 41/». Kl. g'/» udaandede han let med sine Nærmeste omkring sig. Hans Son ilerer Læge, holdt sin Faders Haand i sin. Det var sandsynligvis en Mavekræft, der dræbte ham.

Alle, som holdt af ham, maa glædes over, at han gik bort, inden hans aandelige Kræfter svandt og legemlige Pinsler indfandt sig. Han var ikke livsglad. Alt var for ham alvorligt. Intet formaaede han længer at tage let eller i Spøg, og lykkelig kunde han ikke kaldes. Selv vilde han ganske vist helst dø. Kort før sin Sygdom gjentog han til mig: »De har ingen Forestilling om, i hvilken Grad jeg beskæftiger mig med Døden; den staaer bag ved Alt, hvad jeg foretager mig.« En Mand, der levede saaledes, var ikke længer skikket til Livet. Men han vil blive savnet. En mangfoldig Tak skal lyde over hans Grav for den aandelige Rigdom, han har efterladt sit Folk til Eje og Udvikling.

Han har selv sagt: »For Enhver, der døer, faae vi Andre en Pligt mere.« Maatte vi navnlig føle det som en Pligt, vi havde lært af ham: at være retfærdige, selvstændige, fordragelige, sandhedskjærlige, upartiske, yderlig energiske, elskende vort Fædreland og vort Modersmaal, elskende vore Medmennesker, ivrige for at hjælpe dem frem i Udvikling, og maatte vi leve saaledes, at vi altid føle, »der ligger Noget bag ved« — nemlig Døden og det evige Liv. Fremad og opad! Det var hans Løsen.

September 1887.